

Lexicon

Air

Wijs, melodie of deuntje. Wordt vaak verward met aria.
Zie « Opera, een multidisciplinaire kunstvorm »

Al stagione

Zie « Opera van concept tot première »

Aria

Muziekstuk voor de zangstem. De aria heeft vrijwel altijd muzikale begeleiding en dient voor de muzikale uitbeelding van gevoelens.

Atonaliteit

Zie Tonaliteit.

Ballet-opera

Opera waarin de dans een minstens even groot aandeel heeft als de zang, ontstond in de 17de eeuw, met name in de *tragédies lyriques* van Lully.

Bauprobe

Zie « Opera van concept tot première » en « De technische directie »

Belcanto

Wijze van sonoor en vloeiend zingen waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de fraaie klankvorming.
Zie « Opera, een multidisciplinaire kunstvorm » et « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Brandscherm (rideau de fer)

Zie ijzeren gordijn

Broodje (pain)

Rond of rechthoekig gewicht in gietijzer dat een tegengewicht vormt met een last/decor. Het heeft ook een gleuf of een holte om op de 'broodjes' op een 'bedje' te kunnen schuiven.
In de Munt ligt de schouw met de tegengewichten voor de manuele decorwissels links van het toneel. Deze schouw loopt van het tweede ondertoneel tot aan de rollenzolder.

Castraat

Mannelijke sopraan of alt die ten gevolge van castratie de jongensstem heeft behouden.
Zie « Opera, een multidisciplinaire kunstvorm » et « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Comédie-ballet

In de 17de en 18de eeuw populaire theatervorm tussen hofballet en komedie in.

Comédie lyrique

Blijspel met als doel het publiek te ontspannen en te vermaken.

Contrapunt – contrapuntisch

Meerstemmigheid waarbij elk van de optredende stemmen melodisch onafhankelijkheid en betekenis bezit. Deze vervlechting van horizontale melodische lijnen is het tegendeel van de harmonische schrijfwijze met haar naast elkaar geplaatste verticale samenklanken; in huidige opvatting vrijwel synoniem met polyfonie en steeds het tegengestelde van harmonie (homofonie).

Cour – côté cour

Rechterkant van het toneel voor de toeschouwer.
De termen "côté cour – côté jardin" betekenen respectievelijk rechts en links van het toneel vanuit het gezichtspunt van de toeschouwer. Deze termen werden overgenomen van de Salle des Machines, gebouwd in het Palais des Tuileries, gesitueerd tussen hof en tuin. Voor 1789 gebruikte men de termen côté du roi (jardin) en côté de la reine (cour). Ook vandaag nog worden deze termen gebruikt, zowel in de zaal om een onderscheid te maken tussen even en oneven plaatsen, als op het toneel om de verwarring tussen links en rechts te vermijden.

Deus ex machina

Latijs begrip, dat verwijst naar een techniek uit de klassieke tragedie. Op het einde van een treurspel liet men soms onverwacht een god of een geest uit de hemel neerdalen of verschijnen om aan de complete verwarring of de op zichzelf onoplosbare verwikkeling een einde te maken. Deze godheid werd vaak door een machine van boven uit de scène neergelaten. Later werd de term veralgemeend tot elke plotse en ongemotiveerde gebeurtenis die een conflict of probleem oplost.

Diapason

Bepaalde, naar een constant aantal trillingen vastgestelde toonhoogte, als zodanig met name in Frankrijk gebruikelijk: de 'diapason normal' is de stemtoon, met een trillingsgetal van 440. Deze stemtoon verschilt volgens land en tijdperk.

Dodecafonie

Twaalftoonstechniek. Muzikale compositietechniek, gebaseerd op het gebruik van de twaalftoonreeks. Een reeks is een schikking van de twaalf tonen van de chromatische toonladder, zodanig, dat elk van de twaalf er eenmaal in voorkomt. Zie ook tonaliteit, atonaliteit, en serialisme.

Dramma giocoso

Zie opera buffa.

Dramma per musica

Drama met muziek. Voorloper van het ballet en de opera in het 16de-eeuwse en vroeg-17de-eeuwse Italië, waarbij de muziek diende ter ondersteuning van de dramatische handeling.

Duitse romantische opera

19de-eeuws Duits genre geïnspireerd op het Singspiel. Typisch zijn de kleinburgerlijke en 'gotische' intriges. Kondigt het muziekdrama van Wagner aan.

Enscenering

De manier waarop het geheel van de voorstelling wordt opgevoerd en in beeld wordt gebracht. Hoe een bestaande toneeltekst door het spel van acteurs/zangers, decor, speeltijd, kostumering, belichting, muziek, enz. gerealiseerd wordt.

Favola in musica

Zie dramma per musica

Fries

Bovenstuk van een toneeldecoratie of stuk stof boven de toneelopening om de hersen (planken of bakken met lantaarns om het decor te verlichten) aan het oog te onttrekken.

Gesamtkunstwerk

Totaaltheater als een groots opgezet spektakel dat alle kunsten (muziek, poëzie, dans, architectuur, beeldhouwkunst en schilderkunst) verenigt. Deze term werd door Wagner voor zijn muziekdrama's gecreëerd.

Grand opéra

Spectaculaire kunstvorm, die vooral in Frankrijk na 1830 tot ontwikkeling komt, met massa-effecten (optochten, kerkscènes, balletten) en ongewone klankexpressie. Wordt nu niet vaak meer opgevoerd.
Zie « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Harlekijnfries

De lijst waarmee de speelruimte omkaderd wordt. Het podium is hoger dan de eerste rijen in de zaal en er zit een lijst van muren omheen, zodat het toneel er als een schilderij uitziet. Ook 'manteau d'arlequin' of lijst genoemd. Het 'lijstoneel' wordt binnen de lijst opgevoerd.

Hers – bovenlicht

"Beweegbaar belichtingssysteem dat bestaat uit een aantal volspots opgehangen in de toneelkap en uitgerust met verschillende circuits voor het gebruik van verscheidene kleuren."

Ijzeren gordijn

Wanneer er niet gespeeld wordt, hangt er tussen de scène en de zalen een metalen brandscherm: het ijzeren gordijn. Mocht er tijdens de voorstelling brand uitbreken, gaat het ijzeren gordijn automatisch dicht en verhindert zo dat het vuur van de ene kant van het gebouw naar de andere kant overslaat.

Jardin – côté jardin

Linkerkant van het toneel voor de toeschouwer.

Leitmotiv

Leidmotief, grondthema, motief dat de innerlijke handeling draagt. Wordt toegepast om symbolen, emoties, zaken of personen te karakteriseren.

Lichtorgel (jeu d'orgue)

Bedieningstafel voor de toneelbelichting

Madrigaal

Meerstemmig wereldlijk lied, vooral uit de late renaissance en de vroege barok.
Zie « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Maquette

Schaalmodel van het decor, door de decorontwerper gemaakt.

Masque

Een in het begin van de 17de eeuw in Engeland ontstane kunstvorm waarin pantomime, dans, declamatie, muziek en toneeleffecten tot één geheel versmolten waren.
Zie « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Microcommander (commande informatique) — NOMAD

Begin 1999-2000 vervangt men het computersysteem dat de machinerie in de toneeltoren van de Munt bestuurt. Deze "Nomade" laat de technici toe om van op verschillende plaatsen in de toneeltoren te handelen, gaande van het ondertoneel tot op de

rollenzolder, dank zij een mobiel klavier en controlescherm.

Minimal music

Vorm van moderne muziek die berust op eindeloze herhaling van korte ritmisch-harmonische basismodellen, waarvan de structuur ofwel op een bijna niet hoorbare manier langzaam wordt gewijzigd ofwel door andere aanverwante modellen wordt vervangen.

Monodie

Solozang met eenvoudige begeleiding zoals dit omstreeks 1600 in gebruik raakte. Als reactie op de ingewikkelde polyfonie van de 15de en 16de eeuw hanteerden West-Europese componisten de monodie als een eenvoudige stijl, die de verstaanbaarheid van de tekst nastreefde.

Musical

Theaterstuk van het lichtere genre waarin muziek, zang en dans een grote rol spelen. Ontstond aan het begin van de 20ste eeuw in de Verenigde Staten; in de jaren 1930 vond een verschuiving van Broadway naar Hollywood plaats. Met de opkomst van de geluidsfilm ontstonden ook de eerste filmmusicals. Het showelement, de vrolijkheid en de girls zijn typisch voor de musical, die invloed onderging van Offenbach, de Weense operette (Johan Strauss) en de jazz (Cole Porter, George Gershwin). De stem wordt op dezelfde manier gebruikt als bij het chanson.

Ondertoneel (dessous)

De term wordt gebruikt voor de ruimte vlak onder de scène. Het plafond van deze kelder is onderverdeeld in verplaatsbare vakken (zie *luik*). Dit plafond is eigenlijk de toneelvloer waar stukken uitgehaald kunnen worden. Door middel van liften kan men de decorstukken of een volledig decor tevoorschijn toveren of laten verdwijnen.

Opera buffa

Komt voort uit de krachtige humor van de commedia dell'arte. Is ontstaan aan het eind van de 17de eeuw uit de intermezzi tussen de bedrijven van de opera seria. Voor de opera buffa werden vaak alledaagse, stereotype personages gebruikt, die satirische commentaar gaven op politieke en sociale situaties.

Opéra-comique

Ontstaat in Frankrijk aan het begin van de 18de eeuw. Dit genre, een mengeling van parlando, dans en zang, waaronder geparodieerde opera-aria's, hekelte op grappige wijze de toenmalige samenleving. *Carmen* van Bizet is een opéra-comique.

Opera seria

Italiaans voor ernstige opera. De regels voor de opera seria werden in de 18de eeuw mede onder impuls van de Italiaanse dichter en librettist Pietro Metastasio ontwikkeld; keuze van het onderwerp, de personages, de structuur van het werk, de verhouding recitatief-aria, enz. De onderwerpen voor dit genre werden ontleend aan de mythologie, historische bronnen en de klassieke Oudheid.

Operette

Luchtig muziekdramatisch genre met zang, gesproken dialogen en vaak dansscènes. Typisch voor de pretentieloze 19de-eeuwse operettes zijn de vrolijkheid, de frivoliteit en de vaak vrijmoedige, satirische en sentimentele ondertoon.

Pastorale

Soort van kleine opera waarin herders en herderinnen optreden.

Zie « De geschiedenis van de opera in vogelvlucht »

Polyfonie

Meerstemmigheid, waarbij iedere stem en nevenstem een zelfstandige melodische en ritmische ontwikkeling heeft. Op vocaal vlak situeert de bloeiperiode zich van de 14de tot de 16de eeuw.

Pratikabel

Houten platform of podium om op het bestaande toneel een verhoging aan te brengen. Er zijn moderne opvoeringen waarvoor het decor uit een samenstel van pratikabels bestaat.

Realisme

Zie Versme

Recitatief

Vocale vorm waarbij in het algemeen het woordaccent wordt gevolgd, zonder dat van een afgeronde melodie wordt gebruik gemaakt. Kan worden beschouwd als een tussenvorm van declameren en zingen.

Zie « Opera, een multidisciplinaire kunstvorm »

Regisseur

Zie « Wat is opera »

Repertoiretheater

Zie « Opera van concept tot première »

Ritwagen

Op een rail bewegend onderdeel dat zich in het eerste ondertoneel bevindt. Deze wagen maakt het mogelijk om decoronderdelen horizontaal te verplaatsen. In de ritwagens steekt men de masten waarin de decordoeken vastzitten (in à l'italienne scènes). Deze masten waren verschillende meters hoog.

De machinisten die ze bedienden moesten heel handig en bijzonder aandachtig zijn.

De opkomst van volumedecors heeft stilaan het gebruik van de ritwagens op de achtergrond verdrongen

Scenografie

Het ontwerpen en creëren van decors, met een bijzondere aandacht voor de ruimtelijke aspecten ervan.

Serialisme, seriële muziek

20ste-eeuwse compositietechniek, waarbij niet van de toonladder, maar van een tonenreeks of –serie gebruik wordt gemaakt. In historische zin is seriële techniek een uitbreiding van de twaalftoontechniek. Waar deze techniek alleen gebruik maakt van een reeks van twaalf toonhoogten, wil de seriële techniek ook de dynamiek, het metrum, het ritme en het timbre in reeksen ordenen.

Singspiel

Duitse muzikale komedie met gesproken dialogen. Het Singspiel ontstond in de 18de eeuw uit de 'foire' en de 'opéra comique'. Vooral Mozart was een groot aanhanger van het Singspiel.

Solist

Vertolkt een van de hoofdrollen in een opera, tegenover het koor.

Tessituur

Omvang van een zangstem.

Timbre

Klankkleur, het karakteristieke in het geluid van een stem.

Straat

Los gedeelte van de scènevloer van ongeveer één meter. Hierin bevinden zich de *luiken*. Zij worden afgewisseld met valse straten waarin zich geen *luiken* bevinden.

Tegengewicht

wordt gevormd door een het nodige aantal 'broodjes' (kleine ronde gewichten) die op een bedje zitten en een tegengewicht moeten vormen met het gewicht van het decorelement, dat ook soms de last genoemd wordt.

Tonadilla

Spaans voor eenstemmig liedje met refrein. In Spanje vanaf ca. 1750 een gezongen drielidig tussenstuk bij toneeluitvoeringen, voor een of meer solisten, koor en orkest.

Tonaliteit

Aanduiding voor het verschijnsel dat aan een muziekstuk een toonladder ten grondslag ligt.

Toneellijst

Boog op het voortoneel.

Toneelmeester

Hij vervult een heel belangrijke rol. Hij coördineert alles wat er op de scène gebeurt. Hij houdt bij wanneer er decorwissels zijn, en wanneer acteurs moeten opkomen. Dit alles gebeurt via een zendstelsel met koptelefoons met één oor en micro.

Toneelschacht

Zie toneeltoren.

Toneeltoren

De ruimte boven het toneel met alle technische voorzieningen en rondgangen.

Trekken

Mechanische voorzieningen (kabels en touwen) waarmee decorelementen (met behulp van contragewichten en broodjes) in de toneeltoren of kap omhoog of omlaag getrokken worden.

- Handtrekken
- Gemotoriseerde trekken
- Punttrekken

Treklijn

Een instrument dat bestaat uit een perche en of een trek die opgehangen zijn aan de touwen die door de rollenzolder lopen en via de 'mouffle' katrollen naar beneden lopen in de coulissen of in de schouw. Een treklijn dient om een decor te dragen of te ondersteunen.

Trommel

Een soort grote windas waarmee men 1 of meerdere decors kan optillen en doen en waarrond de draad die aan het decor hangt, zit..

Tragédie lyrique

Typisch Franse operavorm, samengesteld uit elementen van de Franse tragedie (het 'air de cour', het 'ballet de cour' en het 'comédie-ballet') en in de 17de eeuw ontwikkeld door J. B. Lully. Er komen kleine aria's en duetten in voor, het orkest treedt vaak illustrerend op en het ballet heeft een belangrijk aandeel in het geheel.

Trapsgewijze trommel

Hiermee kan men in één ruk verscheidene decorelementen aan verschillende snelheden optrekken of neerhalen, al naar gelang de diameter van de trommel.

Tule

Doorzichtig garen weefsel met fijne mazen dat op vaak op het toneel gebruikt wordt als ondoorschijnend of transparant gordijn.

Verisme

Deze stroming was belangrijk op het gebied van de laat-19de-eeuwse Italiaanse opera. Het libretto was vaak geïnspireerd op eigentijdse sociale problemen en/of bloedige drama's die zich onder het gewone volk afspeelden.

Vocalise

Zangoefening op een klinker of vocaal.

Voortoneel

Deel van het toneel dat bestaat uit het vaste toneelkader en de draperieën, het fries en de beweegbare draperieën.

Zarzuela

Spaans zangspel of operette, veelal een eenakter, die een scène uit het volksleven tot onderwerp heeft, vaak satirisch, soms min of meer politiek getint.